

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040

19.

1863

9. 45500

Անցեալ տարւան Դոնտո-
նի համաշխարհական տ-
րոնետից տեսարանին
վրայ շնորհանոթ տեսող-
Թիւն:

ոս ամենէն յարմար կը սեպենք՝
ընդհանուր արուեստից տեսա-
րանին հետ կապուած Պրդ-
դէրսիի մասնական տեսարանը
ընենելու։ — Արուեստից տե-
սարանին համար կազմուած
գործադիր մասնաժողովը՝ ի-
րը դրած էր ճարտարութեանց ու-
րեստից տեսարանն ուրիշ մաս-
կ կարելի եղածին չափ ամբող-
սով մարդկային ազգին բովան-
կէմարիտ պատկերը կարող ըլ-
եւ երկրագիտութեան ընկե-
րահներուն մէջ՝ զանազան ծա-
ններու եւ ընդհանրապէս պար-
սերու տեսարաններ ներկայա-
պարանքին երկրագործական
ու կազմածներովը՝ մշակու-
ներկայացուած էր, ուստի եւ
ծուծեան մասն ալ մէջն առ-
ցընել։ Աս նպատակին համար
ըռնական ընկերութիւնը Պրդ-
սարանն որոշած էր։

Աս տեսարանն իր սեռին մէջ մինչեւ հիմայ
Անգղիա եղածներէն ամենէն մեծն էր. հանդիսա-
տեսներու արտաքոյ կարգի բաղմուծիւն՝ գլխաւորա-
բար Գաղղիացիք եկած էին. կարգաւորուծիւնը գե-
րազանց եւ հանդիսահաններուն թիւը յուսացուածէն
աւելի: Սակայն զԺբախտուծեամբ հանդիսահանե-
րուն մեծ մասը տեղացիներն էին, այնպէս որ ընդ-
հանուր տեսարանի նկարագիրը բոլորովին կը պակսէր:
Եթէ Գաղղիա ու Հելլուստիա քանի մը ընտիր կեն-

Դանիներ խաւած չըլային, տեսարանը պարզ ան-
գղիական կրնար ըսուիլ :

Գրեթե երեք հարիւր դործապետներէ տեսքի հանուած 5000 երկրագործական մեքենաներուն ու կազմածներուն մէջ նոր բաներ չկային, եղածներն արուեստից տեսարանին մէջիններուն հետ նոյն էին, միայն մէկ քանի առաւելութիւններ ընդունած էին: Ի վերայ այս ամենայնի տասնութեց երկայն կարգերու մէջ շարուած երկրագործական ու տնտեսական մեքենաներն արուեստաւորին համար շատ տեսնելու արժանի եւ հետաքրքրական բաներ ունէին. բայց մեքենաներուն հանած գոփոխային շառաչիւնն ու շոգիէն տաքցած միջոցին սաստիկ ջերմութիւնը՝ ան ամէնքը հոնկից կը հեռացընէր, որոնք մասնաւոր արուեստական շահու մը համար հոն չէին եկած: Առանձին զատուած տեղւոյ մը մէջ դրուած էին, ասդին անդին փոխադրուող կամ տեղաշարժ ¹ մեքենաները, որոնց քով անմիջապէս կեցած էին անոնցմով բանող զանազան մեքենաները:

Սակայն ՊՂԳԳԵՐՍԻԻ տեսարանին բուն մտա-
դրուլթեան արժանի մասը կը կաղմէին կենդանիները։
Գաղղիայի ու Գերմանիայի ամենէն շքեղ տեսարան-
ներն ասոր հետ եւ ոչ հեռուանց կրնային համեմա-
տուիլ։ Մտածէ մարդ որ գրեթէ 2000 կենդանի
տեսքի հանուած էին, որոնց մէջ շատերէն՝ ինչպէս
ոչխարներէն ու խոզերէն՝ քանի մը հատ միայն խա-
րուած էին։ Կենդանեաց տեսարանին ամբողջութեան
ու փառաւորութեան շատ նպաստեց ան պարագան, որ
Անգղիայի երկու գլխաւոր մշակական ընկերութիւն-
ները, այսինքն Անգղիայի արքունական եւ Սկոտլիայի
երկրագործական ընկերութիւններն իրարու հետ միա-
ցած էին։ Դոյն իսկ Անգղիացիք ասով յաջողութեամբ
բաներնուն վրայ կը պարծէին, եւ մանաւանդ անոր
համար որ բոլոր միւս աղբերը կը խոստովանէին թէ
այսպիսի բան մը չեն կրնար ընել։

¹ Տեղափոխիչ (locomobile) կ'ըստին ան շողեշարժ մեքենաները, որոնք սովորաբար տեղ մը հաստատուած նյութիսի մեքենաներուն հակառակ, կրնան տեղէ տեղ փոխադրուիլ, շարժական են. իսկ Վայքափոխիչ (locomotive) կ'ըստին ան շողեշարժ մեքենաները, որոնք օւրիշ առարկաները (կառքերը) տեղէ տեղ կը շարժեն:

Եղջերաւոր անասուններուն մէջէն, գլխաւորաբար կարծ եղջերաւոր դասն օտարականաց մտադրութիւնը գրաւեց: Իրօք ալ այնպիսի գեղեցիկ կենդանիներ կային, որ մարդ ուրիշ տեղ չէր կրնար տեսնել. ինչպէս են հասարակ կովու չափ հորթեր. այնպէս գէր կովեր, որ մարդ տեսած ատեն՝ չէր կրնար իմանալ որ ոսկր ունին՝ թէ չունին. երկու տարւան ցլեր 250 սղերինով ծախուեցան: Բոլոր Անգղիայի արջառներուն վրայ կ'երեւայ քիչ ժամանակուան մէջ առատ մսով ու ճարպով եւ քիչ ոսկրով կենդանիներ յառաջ բերելու ջանքը: Ոչխարներու մէջ ալ տեսնելու արժանի շատ բաներ կային, չէ թէ այնչափ բուրդին, որչափ մսին ու ճարպին նկատմամբ: Աս կողմանէ իրօք ալ հրաշալի բաներ յառաջ բերած էին, այնպէս որ հանդիսատեսները կարելի է իրենց կենացը մէջ այնպիսի կենդանիներ տեսած չէին: Գերմանիայի ոչխարներն ասոնց համեմատութեամբ շատ վտիտ ու անշուք տեսք ունէին, սակայն եւ այնպէս իրենց բուրդին համար մեծ ընդունելութիւն գտան: Թէ Պրդդէրսիի տեսարանը մեծապաղծ էր, տեսնողներէն ոչ ոք կրնայ ուրանալ. սակայն շատ Անգղիացի հողատէրներ գտնուեցան, որոնք հաստատեցին թէ հասարակ տարեկան տօնավաճառի մը ժամանակ մարդ աւելի բան կրնայ սորվիլ: Հոս գլխաւորաբար հանդարտութիւն ու ժամանակ կը պահէր: Այսու ամենայնիւ համարձակութեամբ կրնանք ըսել որ Պրդդէրսիի տեսարանը ցուցուց թէ Անգղիացիք կենդանաբուծութեան մէջ ստացած պարծանքներնուն արժանի են եւ նոյնը կրնան պահել:

Մեր տնտեսական արշաւանքէն ետ դառնալով, որմէ յուսանք որ ընթերցողը նոր ծանօթութիւններ ստացած ըլլայ, կը մտնենք տասներորդ բաժինը, որն որ հանձարագիտութեան, ճարտարապետութեան ու շինուածոց վերաբերեալ գիւտերն ու կազմածները կը բովանդակէ: Աս բաժինն գլխաւոր մտադրութեան արժանի բաներն են զանազան ճարտարապետական զարդերն ու բազմաթիւ կամրջի օրինակները: Աս վերջիններուն մէջ ներկայ դարուս ճարտարապետութեան հրաշալի ցոյցերը կային: Այսպէս օրինակի աղաղաւ Բրուսիական վաճառականութեան պաշտօնարանը Տիրշաու քաղաքին քով Վայքսէլ գետին վրայ ձգուած կամրջին մէկ մասին օրինակը խաւած էր, որուն ամբողջ երկայնութիւնը 2668 ոտք է, հինգ կամարի վրայ հաստատուած, որոնց իւրաքանչիւրին բացուածքը 386 կան ոտք է: Ասկէ աւելի մեծ հետաքրքրութիւն զարթոյց Մայնցի քով Ռենոս գետին վրայ ձգուած երկաթուղւոյ կամրջին օրինակը, որն որ աշխարհքիս ամենէն մեծն է, վասն զի 3375 ոտք երկայնութիւն ունի: Անգղիայի ամենէն երեւելի հանձարագիտները ստիպուեցան մինչեւ հիմայ շինուած բոլոր կամրջներուն մէջ առաջին տեղն ասոր տալ: Գաղղիայի վաճառականութեան պաշտօնարանն ալ, Նաբուէոն Գին ժամանակը Փարի-

զի մէջ տէրութեան ծախքովը շինուած հրաշալի շէնքերուն գծագրութիւնն ու օրինակը տեսքի հանած էր:

Մէկալ բաներուն մէջէն յիշուելու արժանի է, կռանուած երկաթէ շինուած լուսատու աշտարակի մը օրինակը, զորն որ Գաղղիայի տէրութիւնը նոր Գալէտոնիայի համար շինել տուած է: Բոլորովին նոր բաներէն մէկն էր Վիէննացի Վինէվարդէր գործապետին զինկով օծուած երկաթի թիթեղէ շինած հաշուեսեղանը (comptoir), որն որ կրակի ու բացուելու վտանգէ բոլորովին ազատ է: Ասկէ զատ աս բաժնէն կը յիշատակենք Պերլինցի Վայմար փորագրողին թափծու մարմորը. զանազան արուեստական քարերը, որոնցմէ Գաղղիա՝ ամենէն աւելի ցոյց հանդէս հանած էր: Զարդու պատկանած ճարտարապետական իրերուն մէջ, ամենէն աւելի աչքի կը զարնէին Ռուսի կայսեր՝ յասպիս քարէ ստեղծուող աշտանակները, անօթներն ու սիւները: Զանազան ճարտար գործուած ջրասոյղ զանգակներ ու կազմածներ կը տեսնուէին անգղիական բաժնին մէջ:

Մետասաներորդ բաժինը մտած ատեն, մարդ կը կարծէ որ յանկարծ խաղաղական դաշտէն պատերազմի ասպարէզը փոխադրուեր է: Աս բաժինը կարծես թէ ճարտարութեանց խաղաղական յառաջդիմութեան հեգնիչն էր, վասն զի ան ամէն կործանիչ ու սպանիչ մեքենաները կը բովանդակէր, զորոնք մարդկային միտքը հնարած է՝ արուեստից պտուղներն ու զանոնք յառաջ բերողները ջնջելու համար: Աս բաժնին մէջ ներկայացուած էր բովանդակ պատերազմական սպառազինութիւնը, ինչպէս են թուր, հրազէն, թնդանօթ ու ռազմամթերք: Գերմանիա աս մասին մէջ այնչափ աղէկ ներկայացուած չէր, նոր գիւտերու օրինակները խիստ քիչ էին: Ասոնց մէջէն կը յիշատակենք պատրուգաւոր երկփող հրացան մը. Կաշգայնկէր թիրոյցւոյն հրազէններու հաւաքածոյքը, որուն մէջ հրազէն մը կար, որն որ միայն ցուցամասին գործակցութեամբն ինք իրմէ կը լնցուէր, ատրճանակ մը՝ որով մէկ ժամու մէջ 200 անգամ կրնայ նետուիլ. լերան թնդանօթի մը օրինակը, որն որ ետեւի կողմանէ կը լնցուէր: Նոյնպէս մեծ ընդունելութիւն գտան թափծու պողպատէ թնդանօթները: Վեց հատ զանազան մեծութեամբ նոյն տեսակ թնդանօթներ հանդէս հանուած էին, որոնցմէ ամենէն մեծին ծակը 9 մատ տրամագիծ ունէր եւ 16,000 լիտր կը կշուէր: Ուրիշ տասուերկու լիտրոնց թափծու պողպատէ թնդանօթ մը Մայնցի քաւֆման հանձարագետը հանդէս հանած էր: Բեղդիայի զէնքերն ալ իրենց հին ժամանակ ունեցած պարծանքը պահեցին: Գաղղիա ալ ռազմագիտութեան շքեղ օրինակներ հանդէս հանած էր, որոնց մէջ ամենէն մեծ ընդունելութիւն գտաւ Փարիզի Լըբաժին ժողովածոյքը: Իտալական զէնքերն ալ ցուցուցին որ իրենց մէջ զէնք շինելու

արուեստն երթալով կատարելագործուելու վրայ է. Ռաւէննացի Թոսգի անուն Տանձարագէտին հրացանը, որով 60 անգամ կրնար նետուիլ, իբրեւ զարմանալիք կը նկատուէր:

Ասոնցմէ աւելի հանդիսատեսաց աչքը կը զօշոտէին օտար աղագաց զէնքերը, որոնք աշխարհքիս ամէն կողմերէն խաւրուած էին: Չարդի ու վարպետ գործուածքին մէջ զամէնը կը գերազանցէին արեւելեան Հնդկաստանէն խրկուածները: Ասոնց մէջ կային ոսկւով, գոհարներով ու արծնապակով զարդարուած հրացաններ, ծուռ սրեր, լայն շեղքերով թրեր, երկայն դաշոյններ. իսկ դանակ ու ատրճանակ անհամար: Ասոնց հետ մեկտեղ դրուած էին նաեւ նոր Սէէլանտէն ու Ափրիկէէն խրկուած զէնքերը, պատերազմական զգեստներ ու սպառազինութիւններ:

Անգղիա իր բովանդակ պատերազմական հրազեններուն օրինակը հանդէս հանած էր, որուն մէջ մարդ մէկ հայեցումաւ կրնար տեսնել հրազեն շինելու արուեստին մէջ Անգղիացւոց ունեցած բարձր կատարելութիւնը: Ամենէն աւելի մեծ մտադրութեամբ կը զննուէին Արմազըրնկին թնդանթները, որոնց խողովակը նախ ոլորուած ու ետքէն ծակուած է: Հատ զարմանալի էին նոյն թնդանթներով եղած փորձերը, որոնք իրենց աղբեցութիւնը ցուցուցին նոյն իսկ քանի մը մատ լայն երկաթէ տախտակներու վրայ, որոնցմով հիմայ նաւերը պատելու սկսած են: Սակայն առանձին աս մասին մէջ ակներեւ տեսնուեցաւ, որ արուեստից տեսարաններն ամէն անգամ երկրի մը արուեստականութեան ճշմարիտ պատկերը չեն ներկայացըներ. ապա թէ ոչ՝ վանեայ ապարանքին վկայութեան համաձայն, բոլոր մէկալ տէրութիւնները ռազմագիտութեան մէջ Անգղիայէն շատ վար կը մնան:

ԱՃԻՐԱՅԱԳՐԱԿՆ

Յերբ:

Գ. Կենդանիք:

(Վերջ:)

Գեղեցկութեան կողմանէ երեւելի է Սէրաթքի, որն որ բուն Հնդկաստանցի է. Ափրիկեցի Գրաիթաւաւը, որուն պերճ ու շքեղ փետուրները թագաւորաց զարդ կ'ըլլայ. Պապիայ (Քաթալան) որն որ 200 տեսակէն աւելի գեղեցկափետուր տեսակներ ունի, մարդու ձայնը կրնայ նմանցընել, եւ իր բուն հայրենիքն է արեւադարձի երկիրները թէ՛ Ամերիկայի եւ թէ՛ Ափրիկէի, Ասիայի ու Աւստրալիայի մէջ: — Ուէլթաւաւ, որն որ ճենապոտանի բնիկ է. քաղցրախօս Գիւլձանիլը (Գանաբէ), որուն տեղն է Կանարեան կղզիներու վրայ, բայց 16երորդ դարէն ետքը շատ կողմեր եւ մինչեւ Ռուսաստան տարածեցաւ ու բարեխառն գօտիներու ալ վարժեցաւ: Տրափլա կամ Ինչպէս Գաղղիացիք կ'անուանեն ճանձաւաւ (Oiseau-mou-

che), որն որ 70էն աւելի տեսակ ունի, եւ թռչուններուն խիստ պղտիկն է. ամենէն պղտիկ տեսակը կ'ուռցէն մինչեւ պոչին ծայրը 1½ մատնաչափ երկայն է եւ 20 դարեհատ կը կշռէ: Իր բուն հայրենիքն է Ամերիկա, գոյնըդոյն փետուրներուն գեղեցկութիւնը մարդը կը զմայլեցընէ. Ամերիկացւոց կանայք ասիկայ մէջը պարպելէն ետքը կը չորցընեն ու գինդի պէս ականջներէն կը կախեն: Ճանձաւաւն վրայ քիչ մը շատիկէ աւազ նետելով կամ հրացանի մէջ աւազ դնելով ու զարնելով՝ կ'իյնայ կը բռնուի: — Հնդկաւաւ (Հնդկաւաւ-դոն) ալ բուն Ամերիկայի կենդանի է:

Բազմաթիւ երկակենցաղներն վերթալարի մարմնով ու ոմանք ալ թռչունաւոր են արեւադարձներու տակ: Կոկոնիլա կամ Տիթի (Տիթի) գիշատիչ գաղանը, որմէ մարդն ալ ապահով չէ. ասիկայ այրեցած գօտուոյն գետերուն մէջ կ'ըլլայ, Ափրիկէինը ամենէն մեծն է, դրեթէ 30 ոտնաչափ երկայն. Ժամանակ մը Նեղոսին մէջն ալ շատ կար, բայց հիմայ միայն անոր վերին կողմերը կը գտնուի: Ասիայինը միայն Հնդկաստանի կողմերը կը գտնուի, մինչեւ 18—20 ոտնաչափ երկայն. իսկ Ամերիկայինը հազիւ թէ 10—12 ոտնաչափ երկայնութեան կը հասնի: Կոկոնիլայի, ինչպէս նաեւ ուրիշ երկակենցաղներու հաւիթներուն մեծ մնաս կու տայ Հնդկաւաւ (Փաթաւի մոն) ըսուած կենդանին, որն որ միայն Եգիպտոսի կողմերը կ'ըլլայ: Վեշապ օջ (Boa), որն որ 40 ոտնաչափէն ալ աւելի երկայնութիւն կը ստանայ, ասոր համար զինքը կայմի ալ կը նմանցընեն. թէպէտ թոյն չունի, բայց դժոխային բերնով կրնայ ոչխար ու մինչեւ այծեամ (Ֆլեյաւ) կ'ըլլէ, անոր համար Բրազիլացիք նաեւ Այծեմնակու կ'անուանեն զինքը. իր ահագին ուժովը կ'ովերու եւ գոմէշներու վրայ փաթթուելով եւ պնդելով՝ բոլոր ոսկրները կը ջախջախէ կը սպաննէ, մինչեւ առիւծներու եւ վագրներու վրայ ալ յարձակելու կը յանդգնի: Բայց մարդիկներու չիդպչիր, մանաւանդ թէ անոնցմէ կը վախնայ: Ասիկայ Բրազիլացի կողմերը կը գտնուի. մէկ տեսակն ալ Հնդկաստան կայ, որն որ Պիւթոն կը կոչուի: Իսկ թռչունաւոր օձերուն մէջէն ամենէն սաստիկն է Բոթոթաւաւ կամ Կայթաւաւ օջ, որն որ 7—8 ոտնաչափ երկայն կ'ըլլայ, ու Ամերիկայի մէջ կ'ապրի. ասոր թոյնն անանկ խիստ է, որ ձի մը տասը բոպէի մէջ կը սատկի: Ափրիկէի ու մանաւանդ Ամերիկայի մէջ ուրիշ բազմաթիւ օձեր կան: Պղտիկ ու անմեղ տեսակ երկակենցաղներն են Կրիայ, Գետնառիւծ, Մողէս. Գորտ եւ այլն:

Արեւադարձներու ծովուն մէջ ձկներուն գոյնը շատ զարմանալի է. որոնցմէ Թաւոյ ձուկն նաեւ օդին մէջէն կ'անցնի, իսկ Շանձոկը ջրի մէջ պնդէ կը գիշատէ, ինչպէս Կոկոնիլայի ցամաքի վրայ: Ասոնցմէ զատ կայ Գաղղիաւաւ (մարդարտի խեցեմորթ) Հնդկային ծովուն եւ իր ճիւղերուն մէջ. նոյնպէս պողպատը ըսուած սիրուն պղտիկ կենդանիները, որոնք մանաւանդ Հնդկային ծովուն մէջ իրենց մեռած մարմնովը բուստի (Ֆլեյաւի) անտառներ կը գիղեն. թէպէտ ասիկից Միջերկրական ծովուն մէջ ալ կայ:

Տաք երկիրներու միջատներն ու որդերն ալ սաստիկ են. Կարիճ, փաղիժ (tarantule), մարախ. բայց երկրիս վրայ ամենէն սոսկալի ճճիներն են ճեբֆալ ճիլիւն կամ Տեբֆիթ բուռածները, որոնք հազիւ թէ 1/4 մասնաչափ երկայն են, եւ միջիններով մէկտեղ կ'ապրին, եւ ամենայն ինչ կը ծակեն կը վնասեն. Թուղթ, բամբակ կաշի, բուրդ, միս, գիւղը ասոնց կը ծեղեն ծակ ծակ կ'ըլլան. նոյն իսկ մեծամեծ գերաններուն մէջն անանկ կը պարպեն, որ արտաքուստ վրանին միայն բարակ կեղեւ մը կը մնայ եւ ներսի գին պարպուած ըլլալը չիմացուիր. բայց շատ անգամ աս կերպով տներ ու գեղեր յանկարծակի կ'իյնան կը փլին: Ասոնցմէ զատ պրեցեալ գօտեղն օգին մէջ անհամար պղտիկ ճճիներ կան, որոնք շարունակ մարդիկները կը կծեն. իսկ անտառներու մէջ այնչափ շատ են, որ ճամբորդներն ամէն մէկ շունչ առնելուն՝ ասոնցմէ քանի մը հատ կը կլլեն: Թեպէտ կան անանկ գեղեղիկ ճճիներ ալ, որոնք վայրենի մարդիկներուն լոյս ու զարդ կու տան:

Բարեխառն քոթիներու մէջ քանի որ պրեցածէն կը հեռանանք, կենդանեաց շատութիւնը, մեծութիւնն ու գաղանութիւնը կը պակսի: Աս կողմանց ամենէն երեւելի գիշատիչ անասուններն են Լոսան կամ Բասթար (վաշտ), որն որ կատուի տեսակներուն մէկ սաստիկ դաժան, անգութ եւ վայրագ գաղանն է, կարճ ատենուան մէջ 30—40 ոչխար կը խղդէ կը մեռցնէ. վրան քիչ խայտուց ունի: Յառաջդոյն բոլոր Եւրոպայի մէջ տարածուած էր. բայց հիմայ միայն հարաւային կողման բարձր լեռներուն վրայ կը գտնուի. իր սուր տեսութիւնն առակ ու մինչեւ առասպել ալ եղած է: — Արջ, որն որ տաք կողմերը մութիկէ կը դոյն ունի, իսկ բեւեռներու մօտ ճերմակ: — Հաւ րեսակ կենդանիներէն կայ տեղ մը շատ, տեղ մը քիչ Գայլ, Աղւեւ, Հեմիպայլ (չափալ). վերջինն անյագ կենդանի մըն է եւ աւելի հարաւային երկիրներու մէջ կը գտնուի: Իսկ խոտակեր անընտանի կենդանիներուն մէջ երեւելի է վայրենի քոթի (Bison) ու վայրենի ցու (Aurochs), որոնք փղէն, գետաձիէն ու ռնգեղջիւրէն ետքը ամենէն մեծ չորքոտանիներն են, գրեթէ առիւծի պէս բաշ ունին, եւ երկայնութիւնին երբեմն մինչեւ 8—10 ոտնաչափ կը հասնի. առաջինն Ամերիկայի մէջ է, իսկ երկրորդն Եւրոպա եւ Ասիա:

Մշակաբույս այծեւս կամ Մոշիէրէ, որն որ գլխաւորաբար Ասիայի հիւսիսային կողմերը, այսինքն ճենառտանի, Թիպէթի եւ Սիբերիայի բարձր լեռներուն վրայ կ'ապրի. իր ազնիւ հոտաւէտ մուշկը ծանօթ է. մէկ տեսակն ալ ճաւա կղզւոյն վրայ կը գտնուի: — Կոռլ (քոռիւրու), որն որ շէնք շինելու մէջ ցոյց տուած ճարտարութեան համար շատ զարմանալի է. գեղի համար կը փնտռուի, եւ մորթն ալ յարգի է. բայց հիմայ գրեթէ միայն հիւսիսային Ամերիկայի մէջ (30° — 60°) կը գտնուի. ինչու որ մարդ բնակած տեղ ետեւէն շատ կ'ընունելով՝ շուտով մը ցեղը կը հատնի: — Երեւելի եւ օգտակար են զարձեալ Խաբիւր (խաբաճ), Այծաղ (Bouquetin), Բարայծ կամ Լեռնաօշ (Chamois), Վայ-

րենի այծ, Արդի (վայրենի ոչխար), որոնցմէ մանաւանդ առջինները հիւսիսային ցուրտ լեռանց վրայ կ'ապրին ու խումբ խումբ կը պտըտին:

Այրեցեալ ու բարեխառն գօտիներու ասանկ անընտանի կենդանիներէն յառաջ եկած են մեր ընտանի կամ կէս ընտանի կենդանիները, որոնց մէջ երեւելի են Ա. Արջաւ, այսինքն՝ Գոթիլ, Յուլ, Եղ ու Կոլ. Բ. Խոյ ու Ուլաբ, Այծ ու Քօշ. Գ. Խոյ. Գ. կրնանք դնել Եղջիւրու կամ Եղջիլ, Նոպոպալ, Ճաբար (պառ խալչալ). աս չորս կարգի կենդանիներուն զանազան օգուտներէն ու ծառայութիւններէն զատ՝ մանրին ալ կ'ուտուի: Եղջիւրուի շատ մեծ տեսակներ կան հիւսիսային կողմերը, ինչպէս Յիլջիւրու կամ Արջաւեղ (Elon, «ըլոն» եւ այլն: Ե. Հատ օգտակար է նաեւ Ձիւրու ցեղը, որն որ կը պարունակէ Ձի, Էշ, Զորի: Ձիուն վայրենին հիմակ ոչ ինչ կամ քիչ կը գտնուի. գտնուածներուն մեծ մասն ալ ընտանութենէ նորէն վայրենացած սեպելու է. իսկ բուն վայրենին գետնի տակ միշտ փղի սփռնելու քով գտնուած կենդանին կը կարծուի: Իշուն վայրենին Ասիայի ներսի կողմերը կայ, եւ կ'ըսուի Յիւ կամ Իշալայի: Բարեխառն գօտիներուն մէջ գրեթէ 55° հիւսիսային լայնութեան նաեւ ուղտը կը դիմանայ եւ աղէկ կը գործածուի: Իսկ պղտիկ ընտանի կենդանիներ են Հոռն եւ Կոթու:

Թաւանները շատ են, որոնց մէջ տեսակ տեսակ անուշահամ, քաղցրախօս կան. բայց պրեցեալ գօտիներուն չափ մեծ չեն:

Երկաթեղջիւրու մէջ օձերը քանի որ դէպ ի հիւսիս կ'երթընդունէ, կը պղտիկնան, կը քիչնան ու թոյններին կը կորսնցնեն: Հոստեղաց ամենէն հասարակ երկաթեղջիւրներն են Մոլիս ու Գոթի:

Ձիւրու տեղ տեղ շատ առատ ու համով են, բայց ծովերու մէջ կայ նաեւ Հանայի: Միջերկրական ծովը բուստ ալ ունի:

Միջադէրը, ճճիներն ու թիթեռներն ալ շատ կերպ են:

Յրտային գօտիներուն գլխաւոր վայրենի չորքոտանիներն են (ճերմակ) ալջ, Գայլ, Աղւեւ, եւ այլն. որոնք միշտ սառույցներու մէջ ըլլալուն համար Եւրոպացւոյ մէջ հասարակօրէն կը կոչուին Սառնալ, Սառնափայլ եւ այլն: Իսկ մուշտակաբեր պղտիկ կենդանեաց մեծ մասը հոստեղաց անտառներուն մէջ շատ առատ կան, ինչպէս Սառայ, Կիւրու (Գաթու), Սիւս (Սիւսայ), Ափի (Կիւլիսի), որոնցմէ ինչպէս արջու եւ գայլի տեսակ կենդանիներէ տարէ տարի շատ մուշտակ կ'առնուի:

Հոստեղաց վայրենի չորքոտանիներուն մէջ երեւելի է եւ Միշիլ (Bos moschatus) բուռած կենդանին, որն որ ամենէն պղտիկ եղն է, շատ երկայն մաղեր ունի եւ հիւսիսային լայնութեան մինչեւ 75 աստիճանը կ'երթայ. ասոր միսն անսխորժ մշկահոտութիւն մ'ունի, բայց ձագերուն եւ ընտանեցածներուն միսն անսխորժ համ է կ'ըսեն: Իսկ ընտանի պաճար մի միայն եղջերուի տեսակ մըն է, որն որ Կենեղ (Renne) կ'ըսուի, եւ իր մօովը, մոր-

թույլ, մազով, կաթով ու եղջիւրով եւ աղէկ բալխիւր (քաղցր) քաշելով, հիւսիսաբնակ ազգերուն մէջ մեր աւելն ընտանի չորքստանեաց տեղը կը բռնէ:

Թեւեաւոր կենդանեաց կողմնէ ցրտային դօտինները շատ աղքատ են. միայն քանի մը տեսակ ջրային հաւեր ու բադեր կան:

Բայց ասոր հակառակ հոնտեղաց ծովուն մէջ մեծամեծ կենդանիներ կը վնտան. Վիշապայ (կամ Ալիս (պալէս)), որն որ աս Ովկիանոսին թագաւորն է. ասիկայ մինչեւ 60—70 ոտնաչափ երկայնութիւն կ'ունենայ. իր վերջին ծանրութիւնը կը հասնի մինչեւ 2000 կենդինար (ֆանթ) որ է մինչեւ 30—35 փիղ. իր եղին, մորթին ու ոտերէրուն համար մարդիկներէն շատ կը հալածուի. թէպէտ իր բերանը բացուած ատեն՝ 10—12 ոտնաչափ բարձր, 15—16 ոտք երկայն է 6—8 ոտք լայն ըլլալուն համար՝ ձկնորսի ամբողջ նաւակ մը մէջը կրնայ առնել, բայց կոկորդը պզտիկ ըլլալուն պատճառաւ, միայն շատ ձծիններ ու որդեր կրնայ կլլել: — Փոքրասէր (Physetere, Cachalot, Ֆալիսաշ), որն որ տեսակ մը վեշապ ձուկ է, բայց երկայնութիւնը նախքան թացելն աւելի, այսինքն՝ մինչեւ 80 ոտնաչափ կրնայ ըլլալ. եւ կոկորդն անանկ մեծ է՝ որ ամբողջ դիւին ու շանաձուկ եւ ուրիշ մեծամեծ կենդանիներ կը կլլէ, որոնք շատ անգամ անոր վախէն ցամաք կը զարնեն. ասիկայ շատ ծովերու մէջ ալ կը գտնուի. իրմէ կ'ելլէ Ալիսապայ (Spermaceti, պալլէ ֆէֆ) բուսած իւղային հիւթն ու տեսակ մը հոտաւէտ նիւթ, որն որ Գորշ ցափար (Տեֆիլ ասպերի) կ'ըսուի: — Նաեւ կան ուրիշ երկակենցաղ անասուններ, ինչպէս Ծոփաշալ, Փոփ, Ծոփաթիւծ, եւ այլն. իսկ միջակ եւ պզտիկ ձկներէն շատ առատ են Բրաշու (պափաւ) եւ Փայլուն (բիւիւ), որոնց համար ամէն տարի ձկնորսաց նաւատորմիդներ հիւսիսային ծով կ'երթան:

Մարդիկ կենդանիներէն մեղէն ուտելիքներէ զատ կը հանեն ճարպ, կաշի, մուշտակ, ոսկր, մետաքս, մեղր, մեղրամամ, բուստ, մարդարիտ եւ ուրիշ շատ բան:

Տ Ն Տ Ե Ս Ա Վ Ա Ն

Ամերիկեան շահագործողութիւններ:

Ինչպիսի բան է որ Հիւսիսային Ամերիկացիներուն պէս փառասեր ու դիւրագրգիռ ժողովուրդ մը, շատ հարստանալու համար, ամէն տեսակ այլանդակ ու չլուած միջոցներու ձեռք զարնէ: Աս զարմանալի շահագործողութեան ամէն մէկ ձիւղերն յառաջ բերելու համար երկայնաձիգ հատուածներ հարկաւոր են, ուստի եւ բաւական կը համարինք հոս ամենէն այլանդակներէն մէկ քանին միայն յիշատակել, որոնք Եւրոպայի շահագործողութեան չղջանէն դուրս եւ անկէ բոլորովին տարբեր են:

Տերութեան կամ ուրիշ թղթերով շահագործողութիւն ընելը, որն որ Եւրոպայի գրեթէ ամէն մայրաքաղաքներուն ակմբանոցներուն մէջ գլխաւոր շահագործական միջոցներէն մէկն է, Ամերիկա այնչափ դործածական չէ: Իսկ վաճառականութեան մէկ ձիւղին մէջ մենավա-

ճառութիւն ընելը, որն որ յառաջագոյն վաճառքներուն դիրք բարձրացնելու համար շատ կը դործածուէր, շուրջ ու հեռագրի դործածութիւնը սկսելէն ետքը՝ մեծամեծ դժուարութեանց պատահեցաւ. այսու ամենայնիւ մինչեւ հիմայ Ամերիկայի վաճառականներուն գլխաւոր շահագործական հնարքներէն մէկն է: Գալիֆոռնիայի մէջ ոսկեհանքներ գտնուելէն ետքը, նոյն երկրին հրակայաբայլ յառաջագործութիւնը Սան Ֆրանչեսկոյի վաճառականներուն՝ աս նկատմամբ յարմար միջոցներ մատակարարեց: Ինչու որ Սան Ֆրանչեսկոյ քաղաքը շինուած ժամանակը, խաչուէն, շաքարը, բրինձն ու ալիւրը, համեմատութեամբ նուազ գնով կրնային գնել, ու անով մենավաճառութիւն ընել. որով շատ անգամ եղած է որ ալիւրին դիրք 10 տարւէն 40 մինչեւ 200 տարի, իսկ բրինձին ֆոռնտը 3 մինչեւ 40 սանդիմի բարձրացած է: Նոյն քաղաքը սոսկալի հրդեհով մը բոլորովին այրելէն ետքը, պզտիկ երկաթէ գամ մը, ըստ ամենայն ընդարձակութեան բառին, ոսկով կը կռուէր: Բայց հիմայ ներքնածովեան հեռագիրը շինուելէն ետքը գրեթէ անկարելի եղած է այսպիսի շահագործողութիւն մը չորս շաբաթէ աւելի երկայն ատեն դործածել, վասն զի այնչափ ժամանակուան մէջ նոր Եւրոպէն շոգենաւով պաշար կը հասնի: Ուստի եւ հիմայ նոյնը միայն փոքր բաներու մէջ կը դործածուի:

Ամերիկեան շահագործողութեան ուրիշ նոր ասպարէզ մը կը բանան երկրի մշակութիւնը, նաւթի աղբիւրներ, պղնձի բովեր ու ածխոյ հանքեր գտնելու բաղձանքը. այնպէս որ հաղարաւոր բախտախնդիրներ հարուստ պղնձի բով մը, նաւթի աղբիւր մը եւ կամ ասոնց նման երկրին ծոցը ծածկուած գանձ մը գտնելու համար, անօթութեան, ծարաւի ու ամէն տեսակ նեղութեան անձնատուր կ'ըլլան: Այսպիսի գանձ մը երեւան հանելու համար, գանողը զանազան դրամատէրներու հետ կը միաբանի, գանձը պեղելու համար ընկերութիւններ կը կազմուին, կամ եթէ ելքը յուսացուածին չհամապատասխաներ, դիւրախաբ մարդիկ միտուելու կ'ըլլեն: Աերջին միջոցը գլխաւորաբար Գալիֆոռնիայի մէջ, իր ամբաւ հարստութեամբն ալ, շատ անգամ կը դործածուի. վասն զի գրեթէ ամէն անգամ կը պատահի, որ ոսկեհանը տեսնելէն ետքը որ յուսացած ելքը չունեցաւ, ծակին վերի կողմը քիչ մը ոսկեղ աւազ կը ցանէ, որպէս զի բան չձանչցող մարդիկ անկէ խաբուելով՝ նոյնը գնեն:

Աս կարգին մէջ են նաեւ զանազան նոր դիւտերու համար առնուած մուհհակները, որոնցմէ Վաշինկտոնէն տարին 3—4000 կ'առնուին: Ասոնց մէջէն յիշուելու արժանի է միայն Էրիքսընին ելեկտրական շոգեղ մեքենան, որն որ պզտիկ բաներու մէջ յաջողութիւն գտաւ, բայց ծովու մեծ նաւերու վրայ ըրած փորձերն անյաջող ելլելով, ինքն ալ բարեկամներն ալ սնանկանալու վտանգի մէջ էին, երբ որ յանկարծ զրահապատ նաւերու համար ըրած քանի մը նորոգութիւնները մեծ ընդունելութիւն գտան ու զինքը նորէն հարստացուցին:

Պառնէոմ անուն Ամերիկայի հնարագիւտին վա-

րուց նկարագրերը, որն որ իր ձեռնարկութիւններովը չափազանց հարստութեան տէր եղաւ, յայտնի կը ցուցնէ, որ ինչպէս կապիկներ, օձեր եւ ուրիշ կենդանիներ մարդուն շահագիտութեան կրնան ծառայել. աս մասին մէջ ալ Ամերիկացիք ուրիշ ամէն ազգերէն գերազանց կը գտնուին: Սակայն ամիսն որ շատ անգամ դիտած վախճաններուն՝ միայն ի տեսականն եւ ոչ թէ ի գործնականն կը հասնին, վասն զի նոյն իսկ Պառնէօմ հնարագիւտներուն թագաւորը, վերջապէս մարդկային բախտին փոփոխականութեան տակն ինկաւ: Հետեւեալ սողոգ պատմութիւնն աս արտաքոյ կարգի շահագիտութեան վրայ լոյս մը կրնայ տալ, եւ միանգամայն անկէ կրնայ իմացուիլ, որ Ամերիկեան շահագիտութեան մեղեանքութիւնը մինչեւ ուր կրնայ տանիլ:

Քանի մը տարի յառաջ Մերիլէնտցի մը մտածեց որ չափազանց հարստութեան տէր կրնայ ըլլալ. եթէ սեւ կատուներու բոյժ մը հաստատելու ըլլայ, անոնց կաշին ծախելու համար: Գաղափարն ի վերացեալն պահնչելի կրնայր կոչել, մանաւանդ հետեւեալ պատճառներուն համար: Պոսղընի մէջ նոյն ժամանակ սեւ կատուի մը մորթը կէս տոլար կ'արժէր. եւ թէպէտ աս չքնաղ գեղ մը յառաջ բերող կատուններն իրեն նոյնչափ արժէին, սակայն մեր Մերիլէնտցին հաշիւ ըրաւ որ եթէ 75 տոլարի դրամագլուխը, ամէն տարի տասնապատիկ շտաղենելու ըլլայ, հետեւեալ գումարը պիտի ելլէ: Առաջին տարին 150, երկրորդ տարին 1500, երրորդ տարին 15,000 կատու. որոնցմէ 5000ը, 2500 տոլարի ծախելով ալ, 10,000 կատու իբրեւ դրամագլուխ իրեն կը մնայ: Ասոնց թիւը՝ նոյն բեղմնաւորութեամբ աճելով՝ չորրորդ տարին 100,000ի պիտի հասնէր. որն որ իբրեւ շահ բերող դրամագլուխ, մեր շահագիտին՝ տարին 500,000 տոլարի մուտք պիտի բերէր. այսինքն հարիւր հաղարն անցնելէն ետքը ծնած բոլոր կատունները պիտի ծախէր, որով $10 \times 100,000 = 1,000,000$. ամէն մէկ կատուն կէս տոլարով կ'ընէ 500,000 տոլար:

Ասկէ կը տեսնուի որ 75 տոլարէն, հինգ տարւան մէջ կէս միլիոն տոլարէն աւելի տարեկան մուտք ունենալու դաղափարը ծնաւ. սակայն դժբախտութեամբ գործադրութեան ժամանակ զանազան դժուարութեանց պատահեցաւ, ապա թէ ոչ՝ մեր Մերիլէնտցին իր հայրենեաց ամենէն հարուստ մարդիկներէն մէկը կ'ըլլար, եւ Վաշինկթընի Վապիտոլիոնին մէջ բարձրաստիճան պատուոյ մը կը հասնէր: Արդ որովհետեւ մեր շահագիտին իր գաղափարն ի գործ դնելու միակ դժուարութիւնն յայնմ կ'երեւար, որ կատուններուն պանդխտութեան ելլելու բարձանքն ու մագլելու յաջողակութիւնը՝ զիրենց տեղ մը փակելն անկարելի կ'ընէ. անոր համար մտածեց որ ջուրը կատուններուն բնական թումբ մը կրնայ ըլլալ. բարեբախտաբար ինքն ալ նեղուցի մը մէջ կղզւոյ մը տէր գտնուելով, ալ միտքը դրած գաղափարին յաջողելուն վրայ շտարակուսելով, ձեռքը գործքի զարկաւ՝ վաճառականութեան աս մասն իր հայրենեաց մէջ առաջին անգամ խոթելու եւ տարածելու:

Անմիջապէս գործակատար մը բռնեց, եւ չորս կողմը շրջաբերական թղթեր հրատարակեց, որոնց մէջ՝ իրեն բերուած ամէն մէկ զոյգ սեւ կատունն որոշ գին մը կը սահմանէր: Աս լուրը կրակի շուտութեամբ շրջակայ սեւ ժողովրդոց (ինչպէս կ'ենթադրուի՝ երկոտանիներուն) մէջ տարածուեցաւ, եւ Հնդկիները քիչ ժամանակուան մէջ բոլոր չորս կողմն եղած գաւառներուն սեւ կատունները գողցան: Շատերը կու լային, կը արտմէին, կարծելով որ իրենց սիրական կատուն սատկած կամ կորսուած է. իսկ անխղճ ու բնչասէր Հնդկիներն անխնայ բոլոր սեւ կատունները կը ժողվէին՝ խոստացուած ստակն առնելու համար: Աս կերպով մեր շահագետը 150 կատու ժողվեց, որոնք անմիջապէս կղզին տարուեցան, եւ գործակատարը՝ իբրեւ վերակացու եւ պահապան անոնց մէջ նստաւ:

Իսկզբան կ'երեւար որ կատուններն իրենց նոր բնակութեան տեղոյն վրայ գոհ ըլլան. վասն զի առջի օրերը սկսան դաշտային մկեր բռնել, թռչուններու եւ տեւէն ինչալ, ամէն իրիկուն ընկերութենէ զատ՝ նաեւ հաճոյական կատուններու երաժշտութիւն ալ կ'ընէին: Սակայն քանի մ'օրէն ետքը մկերն ու թռչունները սպառեցան, կերակուրը սկսաւ պակսիլ, որն որ կատուններուն վրայ անօթութիւն ու յուսահատութիւն բերաւ: Գունդագունդ կղզւոյն վրայ սկսան ասդին անդին արշաւել. չէ թէ հասարակ կատուններու պէս մլուրելով, այլ իրենց Ամերիկայի վայրենի ընկերներուն պէս սոսկալի կերպով ոռնալով: Պահապանը սկսաւ աս վնասակար թնամիներէն վախնալ. ուստի տիրոջ նամակ մը գրեց, որուն մէջ կը խնդրէր որ կատուններուն պարէն խաւրէ: Տէրը պատասխան տուաւ որ քանի մը հնդիկ բռնէ, եւ անոնց ստորէ բանալ տայ. ուսկից ծովեզբքն անթիւ ու անհամար կը գտնուի: Հրամանը ճշդիւ կատարուեցաւ. եւ կատունները՝ կամ անօթութենէ սատկելու կամ իրենց բոլորովին անծանօթ կերակուր մ'ուտելու վերջին հարկաւորութեան մէջ գտնուելով, իրենց զիրենց վերջինին որոշեցին: Սակայն կ'երեւայ որ կատուններուն ստամոքսը մեր ստամոքսէն տարբեր յօրինուածք ունի, վասն զի աս նոր համադամն իրենց մէջ տեսակ մը մաղձացաւ պատճառեց, ուսկից անոնց կէսը սատկեցաւ, իսկ մէկալները կատուելով կամ իրենց զիրենց սատկեցողցին եւ կամ ջրին մէջէն լողալով ցամաք ելլելու վերջին յուսահատական որոշումն ըրին: Վերջապէս աս յանդուգն շահագիտութեան վախճանն ան եղաւ, որ աս փորձին սկսելէն վեց ամիս ետքը, կղզւոյն վրայ կատու մը չմնաց: Գործակատարը նոր եպիկուրեան կերակրոյն կատուններուն վրայ ըրած ազդեցութիւնը տիրոջ ծանոյց եւ միանգամայն հարցուց որ ինչ ընէ: Սակայն տէրն ակնկալութեանց պարապ ելլելուն վրայ այնպէս բարկացաւ, որ մէյ մ'ալ նոր զոհ մ'ընել յանձն չառաւ: Ասոր հետեւութիւնն ան եղաւ որ գործակատարն իրն դէմ դատաստան բացաւ, որուն վրայ քանի մը տարիէ վեր քննութիւնը տակաւին կը շարունակի. սակայն չենք կարծեր որ դատաստանարանը խնդիրն ի նպաստ Մերիլէնտցւոյն որոշէ, եթէ ամբաստանողն, ամբաստանեալն ու դատաւորն արդէն շատոնց պատերազմին զոհ եղած չեն:

Բ Ն Ս Գ Ի Տ Ը Կ Ը Ն

Այլեւայլ բնական երեւոյթներուն շոտոսմը:

Ջերմութեան ազդեցութիւնները:

440. Ամէն ամպերն իրարու նման են: — Չէ. իրենց խտութեան, բարձրութեան ու գոյնին կողմանէ իրարմէ զգալի եղանակաւ կը տարբերին:

441. Մշուշին ու ամպերուն կազմուելուն գլխաւոր պատճառն ի՞նչ է: — Հողին փոխուելն է. բայց ուրիշ տեղական պարագաներ ալ ամպերուն կազմուելուն կ'օգնեն:

442. Ի՞նչպէս կրնայ հովին փոխուելն ամպերուն վրայ ազդեցութիւն ընել: — Երբ որ ցուրտ հով մը յանկարծակի ընդարձակ տեղւոյ մը վրայ կը հոսի, օդին անտեսանելի շոգին խտացումամբ ամպի կամ անձրեւի կը դարձնէ. ընդհակառակն երբ որ տաք հով մը տեղւոյ մը վրայ փչելու ըլլայ, շոգին կլելով՝ ամպերը կը ցրուի:

443. Ընդհանրապէս որ երկիրներն աւելի ամպ կը գոյանայ: — Ան երկիրները՝ ուր հովերն ամենէն աւելի փոփոխութեան տակ կ'իյնան. ինչպէս են օրինակի աղաքաւ Բրիտանական կղզիները:

444. Ո՞ր երկիրներն ամենէն քիչ ամպ կ'ունենան: — Ան երկիրներն՝ ուր հովը քիչ կը փոխուի. ինչպէս է Եգիպտոս:

445. Ամպերն երկրէն ո՞րչափ բարձր են: — Թելեւ ու բարակ ամպերն ամենէն բարձր լեռանց գագաթներուն վրայ կը ծածանին. ծանր ամպերն աշտարակները, ծառերն ու նոյն իսկ երկիրը կը շոշափեն. իսկ իրենց միջին բարձրութիւնը 3—6000 ոտք է:

Շերտաձեւ ու գանգրաձեւ ամպերը շատ անգամ կէս ու նաեւ ամբողջ գերմանական միջն երկրէս բարձր կ'ըլլան:

446. Ո՞ր ամպերն երկրին ամենէն մօտ կը գտնուին: — Որոնք որ իրենց մէջ ամենէն շատ ելեկտրականութիւն ունին: Փոթորկի ամպերն երկրիս երեսէն քիչ անգամ 350 ձողաչափէն աւելի բարձր կ'ըլլան, եւ իրենց ծայրերէն մէկը՝ շատ անգամ երկիրս իջող կը շոշափէ:

447. Ամպերն ո՞րչափ մեծութիւն ունին: — Կան ամպեր՝ որոնք քանի մը քառակուսի միլոն տարածութիւն ու քառորդ միլոնի չափ ալ բարձրութիւն կ'ունենան. կան ալ՝ որ հազիւ քանի մը կանգուն կամ մասնաչափ են:

448. Ամպի մը մեծութիւնն ի՞նչպէս կրնանք չափել: — Որովհետեւ բարձր լեռանց գագաթներն ըստ մեծի մասին ամպերէն վեր կը բարձրանան, ուստի եւ երբ որ մէկն ամպերէն անցնելով լեռան վրայ կ'ելլէ, անոնց ո՞րչափ բարձրութիւն ունենալը կրնայ իմանալ:

449. Ամպերուն ձեւին մէջ եղած մեծ տարբերութիւնն ուսկից կը պատճառուի: — Երբեք պատճառէ: Ա. իրենց կազմուելուն պատճառէն ու կերպէն: Բ. իրենց ելեկտրական վեճակէն. Գ. Օդոյ հոսանքներուն հետ իրենց ունեցած յարաբերութենէն:

450. Ելեկտրականութիւնն ամպի մը ձեւին վրայ ի՞նչպէս կրնայ ազդեցութիւն ունենալ: — Երբ որ ամպերէն մէկը՝ ելեկտրականութեամբ լեցուած կ'ըլլայ, իսկ մէկալը՝ լեցուած չ'ըլլար, ամպերն իրար կը քաշեն, եւ իրարու հետ խառնուելով՝ կամ տարածութիւններն կը մեծնայ եւ կամ բոլորովն անհետ կ'ըլլան:

451. Հովերն ամպերուն ձեւին վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ընեն: — Երբեմն բոլորովն աներեւոյթ կ'ընեն, երբեմն ընդհակառակն անոնց ծաւալն ու խտութիւնը կ'աճեցնեն, շատ անգամ ալ անոնց մասունքներուն դիրքը կը փոխեն:

452. Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ հովերն ամպերը բոլորովն անհետ ընեն: — Տաք ու չոր հովերն ամպերուն նիւթն անտեսանելի շոգոյ կը փոխեն եւ իրենց հետ մէկտեղ կը տանին:

453. Ի՞նչպէս կարելի է որ հովերն ամպերուն ծաւալն ու խտութիւնն աճեցնեն: — Ցուրտ օդոյ հոսանքները մթնո-

լորտական օդին անտեսանելի շոգին կը խտացնեն եւ իրենց շոշափած ամպերուն հետ կը միացնեն:

454. Ի՞նչպէս կրնան հովերն ամպերուն մասանց դիրքը փոխելով՝ անոնց ձեւը փոխել: — Ամպերն ան աստիճանի շարժուն ու թելեւ են, որ օդոյ ամենափոքր շարժում մը անոնց ջրափշիկներուն դիրքը կը փոխէ:

455. Ամպերուն սովորական գոյներն որո՞նք են: — Արեւը հորիզոնին վրայ եղած ատեն՝ ճերմակ ու գորշ, իսկ անոր հակառակ արեւը ծագած ու մարը մտած ժամանակ՝ կարմիր, նարնջագոյն ու դեղին: — Կապոյտ երկինքն ամպ չէ:

456. Ի՞նչ բանի համար արեւուն մտած ատենը՝ ամպերը կարմիր կ'ըլլան: — Կարմիր ճառագայթները՝ դեղին կամ կապոյտ ճառագայթներուն չափ բեկանելի չ'ըլլալով, երկրիս երեսն արեւէն մէկդի դառնալէն ետեւ, ամենէն երկայն կը տեսնուին:

457. Ի՞նչ պատճառի համար առաւօտեան առաջին ամպերը հասարակօրէն կարմիր կ'ըլլան: — Այսին զի կարմիր ճառագայթները՝ դեղին ու կապոյտ ճառագայթներուն չափ բեկանելի չ'ըլլալով, երկիրս իր երեսը՝ լուսոյն դարձուցած ատեն՝ ամենէն յառաջ կը տեսնուին:

458. Մթնշաղի ու վերջնալոյսն ի՞նչ բանէ կը պատճառուի: — Անկից՝ որ լուսոյ ճառագայթներէն ոմանք մթնոլորտական օդին վերին մասերը մտնելով, արեւը հորիզոնին վրայ տալու չ'արձարացած, կամ հորիզոնին տակ աներեւոյթ ըլլալէն ետքը, դէպ ի վար կը ցրլանան:

459. Ի՞նչ պատճառի համար ամպերուն գոյնը միշտ նոյն չ'իմար: — Այսին զի մթնոլորտական օդին վեճակը, ինչպէս նաեւ ամպերուն մեծութիւնը, խտութիւնն ու արեւուն նկատմամբ ունեցած դիրքը միշտ կը փոխուին, այնպէս որ մէյ մը աս՝ մէյ մը ան գոյնը կը ցոլացնեն:

460. Ամպերուն շարժումն ի՞նչ բանէ յառաջ կու գայ: — Գլխաւորաբար հովէն. բայց երբեմն ելեկտրականութիւնն ալ անոնց շարժման վրայ ազդեցութիւն կ'ընէ:

461. Ո՞ւսկից կ'իմացուի որ ամպերը՝ հովէն զատ ուրիշ զօրութենէ մ'ալ կը շարժին: — Այսին զի շատ անգամ օդը հանդարտ եղած ատեն՝ կը տեսնուի որ երկու ամպեր հակառակ ուղղութեամբ իրարու կը հանդիպին:

462. Ուսկից գիտենք որ ելեկտրականութիւնն ամպերուն շարժման վրայ ազդեցութիւն ունի: — Անկէ՝ որ շատ անգամ ամպերը հակառակ ուղղութեամբ իրարու կը հանդիպին, եւ իրենց ելեկտրականութիւնն իրարու հաղորդելէն ետեւ՝ բոլորովն անհետ կ'ըլլան:

463. Ամպերը հասարակօրէն քանի՞ կարգ կը բաժնուին: — Երեք կարգ՝ այսինքն, Պարզ, Միջին ու Բարդաբեալ:

464. Պարզ ամպերն ի՞նչ երկրորդական բաժանում ունին: — Աս երեքը՝ Ա. Գանգուր (cirtus), Բ. Կուտակ (cumulus) եւ Գ. Սփիւռ (stratus):

465. Գանգուրը ըսուած ամպերն ի՞նչ ձեւ ունին: — Բարակ թելերու, փետրէ վրձիններու, ցրուած մազի ու ասոնց նման առարկաներու կը նմանին. եւ ամէն ուրիշ տեսակ ամպերէն աւելի բարձր կը ծածանին:

466. Գանգուր ամպերն ի՞նչ տեսակ օդ կը դուշակեն: — Պայծառ օդ: Գանգուր ամպերը տեսնուելուն պէս՝ ըսել է թէ օդին մէջ քիչ խոնաւութիւն կայ, ան ալ մթնոլորտական օդին վերին կարգերուն մէջ կամաց կամաց կը խտանայ:

467. Ո՞ր տեսակ ամպերը կուտակ կը կոչուին: — Կուտակ կ'ըսուին ան ամպերը՝ որոնք կ'որ ձեւով զանգուածներու կը նմանին, եւ հասարակօրէն լեռանց պէս վրայէ վրայ կը կուտակին, կը գեղունին:

468. Կուտակի տեսակ ամպերն ի՞նչ կերպ օդոյ դուշակ են: — Երբ որ աս զանգուածները՝ գդելալ բուրդի կը նմանին ու հովին հակառակ ընթացք կ'ունենան, անձրեւ կը գուշակեն. իսկ երբ որ իրենց շրջապատն աղէկ փակուած կամ կարուած է եւ հովին հետ մէկտեղ կ'ընթանան, ըսել է թէ՛ դեղեցիկ օդ պիտ'որ ըլլայ:

ԲԱՐՈՅԱԿ

ԱՄԱՅԻ ԿԶԶԻՆ

Խիղճը գլխաւորաբար կը յիշեցնէր Փիլիպպոս Մերփիլին դէմ ըրած անգթութիւններն ու անիրաւութիւնները՝ կը ցուցնէր որ անոր դէմ իր վեժժինդրութիւնը յազեցնելու համար, դժբախտն անողորմաբար իր հայրենի տնէն, անմեղ զբաղուեալներէն, սիրելի ծնողքէն յափշտակած, վերջապէս խեղճութեամբ արեաց մէջ կորսուելուն պատճառ եղած էր։ Աս մտածմունքը զկոմսն այնպիսի սաստկութեամբ կը տազնապեցնէր, որ ալ չկրնար յայրենի մէջ կենալ, գիշերուն քնացած մասը կողքին վրայ թափառելով անցուց. անանկ վհատութեան մէջ կը գտնուէր, որ յուսահատութեամբ շատ մտ էր։

Արշայայտը ծագելուն պէս, ծովեզերքը դարձաւ, որպէս զի եթէ կարելի է՝ իմանայ որ արդեօք ուրիշ մէկն ալ փոթորկին կատաղութենէն ազատե՞ր է, թէ չէ։ Կը յիշէր որ իր մօրեղբայրը հրամայած էր թէ նաւուն բեռնակիր նաւակը պատրաստ կենայ, որ եթէ նաւը կորսուելու վիճակի մէջ մննէ, նաւաստիք անոր մէջ մտնելով՝ ազատելու ջանն։

Բաւական ժամանակ ասդին անդին պտտեցաւ իր տխուր խորհուրդներովը, որոնք հազիւ երբեմն երբեմն կ'ընդմիջուէին հոտերէն, երբ որ աղիքներն ոտուրներուն առջեւը մակուկի կամ գուցէ ալ նաւու կտորուանքներ կը բերէին կը ձգէին։ Մէյ մ'ալ՝ նոր ծագած արեւուն լուսաւորութեամբը խառնելով Ուկիանոսին վրայ հեռաւոր առաւելայ մը տեսաւ, որն որ ալիքներուն դէմ կը կուտէր։ Աս տեսութիւնը կարողութիւն սաստիկ ցաւ պատճառեց, որովհետեւ չէր կրնար եղանակաւ մը անոր օգնութեան հասնիլ։ Ուրիշ բան չկրնար ընել, վաղեց մօտաւոր բլուր մ'եղաւ, որուն վրայէն սկսաւ թաշկինակովը նշան տալ, եւ բոլոր զօրութեամբ պոռալ զինքը քաջաբերելու համար։

Նոյն միջոցին ալիք մը՝ ծովուն բռնութեան դէմ կուռնողն աչքէն աներեւոյթ ըրաւ. դարձեալ վեր ելաւ, եւ քանի կ'երթար՝ եզերքը կը մօտենար. բայց անանկ կ'երեւար որ ըրած բոլոր ջանքը պարապի պիտ'որ ելլէ։ Կոմսը վախնալով որ չըլլայ թէ զօրութիւնը բոլորովին կտրի, ինք զինքը վտանգի մէջ գնելով՝ ծովը նետուեցաւ, սկսաւ դէպ ի բացը յառաջանալ, երբեմն երբեմն ալ քաջաբերութեան աղաղակներ արձակելով։ Դէպ ի կողմն մօտիկցողը, որն որ խորը շուն մըն էր, կարողութիւն ձայնէն կարծես թէ նոր զօրութիւն անունով, վերջին ճիգ մ'ալ ըրաւ, եւ ուրախութեան ձայներով քոփէ եկաւ։

Խիղճը կատար, դառն եւ եղեր, գոչեց կոմսը արտամիտուն հաճութեամբ մը։ Ո՛հ ուրեմն Աշիւ նաւը կորուստ է. ո՛ր իմ սիրելի, իմ մեծանուն մօրեղբայրս...։ Բայց դարձեալ յուսալով որ կարելի է նաւաս-

տեաց մէկ մասը նաւակով ազատած ըլլայ, սրով եւ քիչ մը քաջաբերութիւն առնելով, յամաք ելաւ եւ նորէն ընթացքը շարունակեց՝ կատարին հետ, որն որ իր տէրը գտնելուն վրայ զգացած հաճութենէն կը խայտար։

Այսպէս պտտած ատեն՝ գետին վրայ ասդին անդին քանի մը հնդիկ ընկող զտաւ։ Ծարաւէն պապակած՝ մէկ հատը չորացած շրթունքները տարաւ. բայց մէկէն միտքն եկաւ որ անոնք անշուշտ Մերփիլին մակուկ տարած ատենն ինկած պիտ'որ ըլլան։ Աս մտածմունքն իր յառաջուն տխուր խորհրդածութիւնները նորագելով, վրան առնանկ այլալոյսութիւն եկաւ, որ պտուղը մէկ-գի նետելով, Չէ, գոչեց, անկարելի է որ ուտեմ։

Աւելի յառաջ երթալով, ան տեղը հասաւ, ուր նախնիք օրն իր դժբախտ ընկերացի հետ ցամաք ելած էր. նոյն տեղը իրեն շատ դառն արցունքներ թափել տուաւ։ Շամբան յառաջ տանելով, հնկից քիչ մը հեռու Աշիւն բեռնակիր նաւակը տեսաւ, որն որ եզերքին վրայ նետուած էր։

Աս տեսարանին սիրտն ան աստիճանի շարժեցաւ, որ սկսաւ հեծկտալով լալ։ Ալ վրան յառաջ երթալու զօրութիւն չգտալով, մօտեք գտնուող ժայռի մը վրայ նստեցաւ. ձակատը ձեռունքներուն վրայ կռնեցուց եւ խոր տրտմութեան մէջ ընկղմած քնաց։ Վերջապէս կատար շան ուրախութեան արաղակներէն ինք իրեն գալով, աշուրներ վեր վերցուց, եւ երկտասարդ նաւաստի մը տեսաւ, որն որ անկից քիչ մը հեռու ծովեզրը նստած՝ իրեն պէս տրտմութեան մէջ ընկղմած կ'երեւար։ Կոմսը սկսաւ դէպ ի ան կողմը վաղել, եւ բաղլակները բացած՝ արտաշարժ ձայնով մը, Ո՛հ, գոչեց, ի՜նչ ուրախութիւն, սիրելի ընկերս...։

Աս ձայնը լսելով երիտասարդն իր կողմը դարձաւ, այնպիսի կերպարանքով մը նայեցաւ, որմէ յայտնի կ'երեւային նոյն վայրկեանին սիրտը վրդուող այլեւայլ կերբերը։

Նոյն երիտասարդը՝ Փիլիպպոս Մերփիլին էր։

Երկու թշնամիք քիչ մը ժամանակ լուրթեամբ իրարու երես նայեցան. երկուքն ալ զարմացած էին թէ ինչպէս նախանձամբութիւնը՝ այնպիսի բազմութեան մէջէն միայն զինքը ազատե՞ր է։ Իրարու կերպարանաց վրայ դառն վշտերու հետքեր տեսնելով, երկուքն սիրտն ալ շարժած էր։

Եթէ աս զգածմանց մէջ եղած ատենին իրարու վրայ խաղաղութեան ու բարեկամութեան հայեցուածք մ'արձակած ըլլային, հաւանական է որ դառնացած սրտերն իր մեղմանար։ Իրօք ալ հաշտութեան բարբառն իրենց շրթանց վրայ կը տատանէր. բայց անտեղի ամօթն ու անկարգ անձնատիրութիւնը թող չտուաւ որ իրենց սրտին աղցեցութեան հետեւին։ Ո՛հ մէկը եւ ո՛չ մէկը ուղեց առաջին քայլն ընել. եւ ալ աս անտանելի վիճակը չկրնար լուրջ տանիլ, իրարու անպատահութեան ու թշնամութեան հայեցուածք

մ'արձակելով, առանց խօսելու՝ մէկմէկէ բաժնուեցան, եւ իրարու հակառակ կողմ դացին։

Փիլիպպոսն տեսնէր որչափ որ զկարողութեան վրայ ալ ըրաւ նէ, ի վերայ այսր ամենայնի նախնիք օրուրէ վեր զինքը չարարող խորհուրդները քիչ մը հասնաւորեցուց. կարծես թէ վրայէն անտանելի բեռ մը վերցուած էր։ Բնական աղքատութեամբ մը գիշերն անցուցած այլը դառնալով, Փառք Աստուծոյ, գոչեց, գեւ կենդանի է եղեր. ուրեմն իր մահուան պատճառ չեմ եղած...։ Ստոյգ է որ աւելի կ'ուզէի աս ամայի կղզոյն վրայ առանձին մնալ, քան թէ իրեն հետ մի եւ նոյն օդը ծծել եւ երբեմն երբեմն զինքը տեսնելու ստիպուիլ. բայց գէթ ապահով եմ որ մեռած չէ։

Այսպէսով կը ջանար ան բարի աղքեցութեանց ձայնը խղիւղել, որոնք առաջին անգամ զՄերփիլ տեսած ատեն սրտին մէջ ծագած էին, եւ զինքը կը մղէին հաշտութեան առաջին քայլն ընելու։ Աս եղանակաւ մերժեց հաշտութեան խորհուրդն ալ, որն որ այնչափ հաճելի կ'ըլլար թէ՛ Աստուծոյ եւ թէ՛ իր թշնամուին, որուն բնականապէս բարի սրտին մէջ՝ վեժժութիւն գրութեան բաղձնքը գրեթէ մարած էր, հասարակաց թշուառութեան ասարափելի դիպուածովը։

Իսկ Փիլիպպոս զկոմսը գիտելով անցուցած մէկ քանի վայրկեանին մէջ անոր երեսին վրայ սաստիկ տրտմութեան նշաններ տեսնելով, որն որ կը գուշակէր թէ ըստ մեծի մասին իր մօրեղբորն ու նաւուն մէջ գտնուող ուրիշ բարեկամներուն մահուան հետեւեալ պատճառաւ է, մէկէն իր թշնամուին վրայ գուրդալու սկսած էր։ Ինքն ալ զէրմէնգուր սեպուհը եւ Սենդ. Ակ տեղապահը սրտանց ալ սիրէր։ Ինք ալ շատ արցունք թափած էր անոնց մահուան վրայ, որուն անտարակուսելի նշանը կը սեպուր բեռնակիր նաւակին ծովեզրը նետուած գտնուիլը։

Ուստի անոնց սիրոյն ու իրենց յիշատակը պատուելու համար հաշտութիւն ընել կ'ուզէր իր թշնամուին հետ, որն որ գիտէր թէ անոնց շատ սիրելի է։ Երբ որ կոմսն սաստիկ տխրութիւնը, անոր հաւաքանքները լսեց, իրեն բնական եղող զգածութեան տարբեր այնպիսի զգածութեան ներ զգաց, որ թշնամուին հետ հայտնուելու յօժարութեան յաղթելու համար, սկսաւ իրմէ ընդունած թշնամանքները մէկիկ մէկիկ միտքը բերել։

Փիլիպպոս զկոմսը մինչեւ նոյն ատեն իրեն հպարտ ու անողորմ մէկը նկատած էր։ Բայց գիտէր միանգամայն որ այնպիսի ձիւրքեր ալ ունի, որոնք աղէկ կը թուութեան մը միջոցով կրնային զինքը բարերար ու սիրելի անձ մ'ընել։ Ասոր հակառակ կերբերը նաւաճուած չըլլալով, նոյն իսկ անկամայ զանոնք զգուշութեամբ դէմ կ'ելլէր. եւ աս դժբախտ վիճակը, թէպէտ զինքը խել մը պակասութեանց մէջ կը ձգէր, բայց միանգամայն իր կրից զո՛հ Բլուրներէն աւելի դժբախտ կ'ընէր։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԼՍԻՍՎԱՆԸՆ.

ՎԱՐԴԱՆ

Ծագած. եւ Հրատար.
ՄԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.